

šení problematiky ženy v jednotlivých socialistických zemích. Přesvědčivě potvrzují, že jen v podmínkách socialismu má žena možnost plného a všestranného rozvoje své osobnosti, že jen za těchto podmínek může zaujmout stejné postavení jako muž ve všech oblastech života. podílet se na procesu společenské výroby, na řízení státu a současně plnit svoji mateřskou funkci. Potvrzuje se, že pouze v socialistické společnosti může žena prostřednictvím své účasti na společenské výrobě dospět k úplnému osvobození, že vědomí ekonomické nezávislosti na muži a vědomí rovnocenného partnerství s ním jsou rozhodujícími činiteli ovlivňujícími uvědomělost a intelektuální rozvoj ženy.

Na druhé straně je možno konstatovat, že ve všech socialistických zemích se v této sféře objevuje zhruba stejný okruh problémů. V souvislosti s ekonomickou aktivitou žen je dnes velmi aktuální otázka zvyšování kvalifikace nebo překvalifikace ženské části pracujícího obyvatelstva tak, aby odpovídala požadavkům nastupující vědeckotechnické revoluce. V tomto směru je velmi zajímavý trend v NDR, kde se snaží o to, aby koncem sedmdesátých let mělo přibližně 80 % všech pracujících žen ukončené odborné vzdělání.

Řada společných problémů se týká vytváření podmínek optimálního spojení funkcí, které žena plní v rodině, ve výrobě a ve společenském životě. Ve všech socialistických zemích je v rámci odborů rozvíjen program intenzivní péče o ženy, jehož cílem je přispět k vytvoření optimálních podmínek pro sladení společenských funkcí ženy. Do popředí vystupuje především velký význam rychlého rozvoje služeb, zdokonalování veřejného stravování apod. jako jediné cesty osvobození ženy od domácích prací, které jí zabírají značnou část volného času potřebného na regeneraci fyzických a duševních sil, na zvyšování její kulturní úrovně.

Ani ve vyspělých socialistických zemích nejsou ještě zcela zlikvidovány tradiční předsudky o pracovním, rodinném a společenském zařazení žen. Proto je prvořadým úkolem sledovat procesy ve vědomí moderní ženy, na něž upozorňují E. Lagadinová z BLR a I. Langeová z NDR.

Celá řada problémů vzniká v souvislosti s procesem zapojování žen do společensko-politické činnosti. V této oblasti je nutno společně hledat možnosti dalšího zvyšování veřejné politické aktivity žen a odstraňovat jak její objektivní, tak subjektivní překážky.

Vliv vysoké vzdělanosti a kulturní úrovně žen socialistických zemí na zvýšení jejich úlohy ve společnosti je název třetí kapitoly. Obsahuje referáty zaměřené jak na otázku přeměny společenského vědomí, tak na otázku přeměny názorů a postojů mužů a žen samých. I v této oblasti existují specifické problémy a těžkosti, které je však možno postupně překonat.

Ze sociologického hlediska je nejzajímavější a nejpodstatnější čtvrtá kapitola — *Problémy*

rodiny socialistických zemí. Referáty obsažené v této části vycházejí z chápání rodiny jako nejmenší, ale přitom základní buňky společnosti, která se teprve formuje na nový, socialistický typ rodiny. Například M. Dinková z BLR uvádí, že rodina ve svém historickém vývoji vždy projevovala mimořádnou pružnost a přizpůsobivost, pokud jde o plnění různých funkcí. Nový typ socialistické rodiny, podle jejího názoru, si zachovává tři základní funkce: biologickou a duchovní reprodukci člověka, osvojování a rozvoj kulturních hodnot a organizaci rodinného života. Cílem společného úsilí různých vědních disciplín by mělo být vytvořit takový model rodiny, který by zajišťoval optimální podmínky pro rozvoj kulturně výchovných funkcí rodiny, pro odborný rozvoj obou zaměstnaných manželů a pro účinnou vzájemnou pomoc jednotlivých členů rodiny — a to všechno při minimálních nárocích na čas. Autorka se zabývá otázkou mechanismu přizpůsobování rodiny vzorům, normám a hodnotám, které jsou jako orientační body dány sociálním prostředím. Upozorňuje, že překonání vlivu starých tradic závisí na dobudování socialistického systému hodnot, na vytvoření takového modelu fungování instituce rodiny, který plně odpovídá socialismu. Analyzuje též otázku přeměny struktury rodiny, vyplývající sice z pomalu postupující, avšak už nastoupené dělby práce, a povinností spojených s výchovou dětí a péčí o domácnost.

Referáty páté kapitoly — *Formy a metody práce mezi ženami v socialistických zemích* — spojuje teze V. I. Lenina, že míra účasti žen v každém revolučním hnutí svědčí o jeho síle a rozmachu. V tomto kontextu je prvořadým úkolem prohlubovat účast žen na budování všech sfér společenského života socialistické společnosti.

Poslední, šestá kapitola, nazvaná *Mezinárodní význam leninismu a leninských idejí o sociálním osvobození žen*, obsahuje příspěvky představitelů rozvojových zemí, vyjadřující odhodlání realizovat myšlenky o sociálním osvobození ženy, a to podle zkušeností a výsledků dosažených v socialistických státech.

Recenzovaný sborník přináší cenné podněty teoretického i praktického charakteru, významné z hlediska dalšího řešení problematiky žen v socialistické společnosti. Přestože sborník není jednoznačně určen sociologické veřejnosti, může přispět k prohloubení poznatků v této oblasti společenského života, což je jeho hlavním kladem. Olga Zukalová

Maria Ossowska: Ethos rycerski i jego odmiany (Rytířský étos a jeho odrůdy)

Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1973, 223 s.

Náhoda způsobila, že právě v době, kdy jsem začal psát tuto recenzi, přišla z Varšavy smutná zpráva, že autorka recenzované knihy již nežije. Profesorka M. Ossowská zemřela v srpnu 1974. Nechtě proto tato recenze zá-

roveň malou připomínkou práce socioložky, jejíž jméno se významně zapsalo do dějin polské sociologie.

Marie Ossowská patřila mezi ty polské sociology, kteří započali se svou vědeckou činností už před II. světovou válkou. Jakkoli tato skupina autorů není dnes už v Polsku příliš početná, přesto její vliv je stále poměrně značný. Vyplyvá to jak z kvality děl zmíněných sociologů, která jsou stále citována, působí v mnoha ohledech inspirativně a příslušníci mladších sociologických generací k nim zaujímají svoje stanovisko, což je neklamný znak jejich životnosti, tak z jejich pedagogické činnosti, která se v celém poválečném období podílela a zčásti dodnes podílí na výchově nových sociologických kádřů.

Vědecký zájem Marie Ossowské, jak o tom svědčí její hlavní díla, byl soustředěn na problematiku morálky, přičemž můžeme v jejím myšlenkovém vývoji sledovat zcela jasnou tendenci ke stále hlubšímu zkoumání a postihování sociologických aspektů této formy společenského vědomí a společenských vztahů. Ve své práci *Podstawy nauki o moralności* (*Základy vědy o morálce*) rozlišuje M. Ossowská v teorii morálky tři skupiny otázek. První z nich má obsahovat úvahy o charakteru hodnocení a norem, o jejich odlišnosti a o způsobu jejich zdůvodňování. Právě tomu je věnována zmíněná práce. Druhá skupina otázek se má týkat problémů psychologie morálky. Tím se Ossowská zabývala v další knize, nazvané *Motywy postępowania* (*Motivy jednání*). Konečně třetí skupina se má věnovat sociologii morálky. Na tuto část problematiky se Ossowská soustředila ve své knize z roku 1956 *Moralność mieszczańska* (*Buržoazní morálka*). Svého času však o této práci napsala, že to byla „monografická studie týkající se pouze určitého typu morálky, jejíž genezi a vývoj jsem si chtěla objasnit kromě jiného v souvislosti s nadužíváním termínu „buržoazní morálka““ v poválečné publicistice. Úvahy obsažené v této knize mi umožnily postoupit kupředu, ale neodpovídaly na otázku, jaký pracovní program se vůbec rýsuje před sociologem morálky.“ Prvním krokem k nástinu obecnějších otázek tohoto druhu i pokusem odpovědět na některé z nich se pak stala další práce Marie Ossowské, a to *Socjologia moralności* (*Sociologie morálky*) z roku 1963.

Charakteristickým rysem většiny děl M. Ossowské je skutečnost, že se pohybují na hranicích několika oborů, že je těžké je přesně a jednoznačně zařadit. Ve svých analýzách morálky používala tato autorka jak poznatky a metod z oblasti etiky, tak z oblasti historie, kulturní antropologie, psychologie, sociologie morálky i sociologie kultury. To pochopitelně předpokládá rozsáhlé znalosti ze všech těchto disciplín, které nelze autorce v žádném případě upřít. Oč větší je náročnost takového multidisciplinárního přístupu k problematice morálky, o významnější a pozoruhodnější jsou výsledky, k nimž autorka dospěla.

Ve své poslední publikované knize *Rytirski*

étos a jeho odrůdy se M. Ossowská pokusila popsat a analyzovat genezi a hlavní rysy takového typu postoje k životu, který by byl odlišný od buržoazního étosu, jímž se vedle jiných otázek zabývala v již zmíněné *Buržoazní morálce*.

Protože samo slovo étos není jednoznačné, věnuje autorka úvod ke své práci jeho objasnění. Étos je podle ní životní styl určitého společenství, obecná orientace určité kultury, hierarchie hodnot touto kulturou přijatá, přičemž je tato hierarchie formulována explicitě, nebo se dá vyvodit z lidského chování. Étosem dané skupiny se zabýváme, zjišťujeme-li například, že její členové mají tendenci řešit konflikty pokojnou cestou, nebo naopak se zbrani v ruce. Jiný příklad, uváděný autorkou: Étosem nějaké skupiny se zabýváme, zajímá-li nás, zda její členové dávají přednost lenošení před lepšími výdělky a těžší prací. Étos je podle ní termin, který se vztahuje na skupiny, nikoli na jedince. Je to podle jejího názoru jeden ze základních terminů sociologie kultury, do níž svým obsahem podle autorčina mínění její nová studie převážně patří.

Při analýze takto chápaného étosu se ovšem nevyhneme použití dalších dvou klíčových pojmů sociologie a sociální psychologie, jakými jsou pojem osobního vzoru a pojem nápodob. Proto autorka první kapitulu své knihy věnuje právě jejich objasnění a rozboru. Je to zároveň kapitola, která je z celé práce nejobecnější a tvoří vhodné východisko ke konkrétnějším analýzám obsaženým v dalších částech knihy.

Autorka především konstatuje, že problematice, která souvisí s obsahem zmíněných pojmů, je dnes na rozdíl od období před II. světovou válkou věnována velká pozornost. Zároveň s tím můžeme sledovat rovněž snahu najít pro uvedenou problematiku i adekvátní termíny. A tak například ve francouzské sociologii se hovoří o vůdčích obrazech osobnosti (images-guides) a o ideálech osobnosti (idéal de la personne). V pracích psaných anglicky se setkáváme s takovými výrazy, jako je lidská osobnost, jež je objektem aspirací (enviable human figure), ideální typ člověka v dané kultuře (human ideal-type of a given culture), osobnost budící obdiv (admirable human figure). Němci používají slova Vorbild nebo výrazu ideální typ skupiny (Ideal Typus der Gruppe).

Ke značnému zmatku v literatuře týkající se této problematiky přispěla podle polské autorky mnohoznačnost slova vzor a dále také to, že do diskuse bylo zavedeno slovo model, které je sice velmi módní, ale které je často používáno zbytečně, neboť v mnoha případech se dá nahradit slovem druh. Autorka rovněž nesouhlasí s používáním slova ideál či ideální v této souvislosti, a to proto, že jednak výraz ideální typ byl už anektován Maxem Weberem k označení něčeho zcela odlišného, a za druhé ideál implikuje dokonalost a nereálnost. Je to spíše něco nedosažitelného; even-

tuální realizace by měla vést ke stavu úplné spokojenosti, tj. k vlastnostem, které s osobním vzorem nespojujeme.

Samá autorka se vyslovuje pro používání termínu osobní vzor, přičemž jej vymezuje jako reálnou nebo fiktivní osobnost, která pobízí nebo by měla pobízet k nápodobě: „...osobním vzorem pro daného jedince či danou skupinu je lidská osobnost, která by měla být nebo fakticky je pro tohoto jedince či skupinu objektem aspirací“ (s. 13).

Zároveň s úvahami o pojmu osobního vzoru pocítujeme podle M. Ossowské, že nám chybí nějaký všeobecně přijatý termín k označení takové lidské osobnosti, která je nikoli zdrojem aspirací, nýbrž repulze, odporu. V německé literatuře se podle ní můžeme setkat s termínem Gegenbild v protikladu k Vorbild. Francouzi mají slovo repoussoir. V Polsku někteří autoři navrhuji hovořit o antivzoru. Autorka se domnívá, že bílé místo v terminologii odpovídá v tomto případě tomu, že je zanedbána sama problematika, že se totiž nedoceňuje role antivzoru ve společenském životě. A přitom jak ve vývoji jedinců, tak i celých skupin hraje okolnost, že se stavějí proti něčemu, a tudíž i proti osobním vzorům, jež jsou jim často vnucovány, nejednou větší roli než přitažlivost fiktivních či reálných osobností. Obdobně může být volba vzorů determinována tím, že jedinec nebo skupina má odpor ke stereotypům.

Mechanismus působení osobních vzorů není ovšem zdaleka jednoduchý. Autorka v této souvislosti zdůrazňuje známou věc, že je třeba rozlišovat vzory propagované a vzory skutečně akceptované. Z toho pak vyplývají i odlišné metody a techniky, jimiž lze každý ze zmíněných druhů vzorů zkoumat. Ve společnostech používajících tištěné slovo můžeme podle M. Ossowské propagované osobní vzory zachytit, sledujeme-li tisk, rozhlas, televizi, trestní kodexy a životopisy státníků, které se mění spolu se změnami ideologie. Naproti tomu nejvhodnějším způsobem postižení akceptovaných vzorů je podle ní dotazníkové šetření a zúčastněné pozorování. Protože však tyto techniky jsou aplikovatelné pouze na současnou společnost, je zachycení akceptovaných vzorů minulosti velmi obtížné a do jisté míry problematické. V tom, jak se domnívám, spočívá hlavní úskali recenzované studie, v níž právě jde o zachycení určitého druhu osobních vzorů minulosti, a to nejen propagovaných, ale i akceptovaných.

Prakticky velmi důležité je také další rozlišení, a než M. Ossowská upozorňuje. Jde o rozlišení vzorů realizovaných a těch, které jsou akceptovány pouze verbálně. Tato diferenciace má z pochopitelných důvodů zejména při použití dotazníkového šetření velký význam. Zjištění, jaký je dosah akceptace a realizace určitých vzorů, není samozřejmě snadné.

Autorka dále uvádí, že osobní vzory dlouho unikaly pozornosti, neboť bývaly maskovány klamnou terminologií. Skrývaly se v disku-

sích o lidské přirozenosti, které byly obvykle diskusemi o tom, jakým by člověk měl být, a vytvářely zdání úvah o faktech. Skrývaly se v koncepci psychického zdraví, neboť koncepcí normálního a psychicky zdravého člověka závisela na osobním vzoru toho, kdo ji operoval. Skrývaly se v koncepci opravdového štěstí, jež mělo být údělem pouze těch, kteří určitý osobní vzor realizovali. Konkrétní vzory měli na mysli ti, kteří považovali jisté mezilidské konflikty nejen za přípustné, ale dokonce za potřebné. Výčet lidských práv závisel na tom, jaký člověk měl být vypěstován.

Druhým klíčovým pojmem při analýze étosu je podle autorky pojem nápodoby. Zatímco na přelomu devatenáctého a dvacátého století šlo o pojem velmi frekventovaný, v soudobé literatuře se s ním setkáváme stále méně. Není to způsobeno pouze změnou módy v terminologii, ale rovněž tím, že nápodoba byla chápána jako instinkt. Protože aplikace pojmu instinktu v sociologii a v sociální psychologii se stávala stále problematičtější, mělo to ve svých důsledcích vliv i na možnosti použití pojmu nápodoby.

M. Ossowská však upozorňuje, že není nutné nápodobu vyzvat jako druh instinktu. Ale i v takovém případě není dnes používání tohoto pojmu příliš časté. Bývá totiž vytlačován pojmem identifikace s něčím. Říká se například, že dítě, které převínuje panenku a vezme ji v kočárku na procházku, se identifikuje s matkou. V tomto případě Ossowská nemá námitek proti terminologické změně. Avšak stěží můžeme podle ní spatřovat identifikaci v případě, když jde o to, že se dítě učí mluvit nápodobou. Proto se ji používání tohoto nového termínu, přijímaného zejména v teoriích osobnosti, nezdá zvláště výhodné.

Ossowská je přesvědčena, že sociální role nápodoby, a to jak při formování osobnosti, tak i společnosti, je velká a velmi rozmanitá. Může to být faktor změny a pokroku, ale i faktor konzervativní, může to být činitel, který společnost stmeluje, ale i dezintegruje. Vše pochopitelně závisí na konkrétních podmínkách té které společnosti, na tom, kdo a zejména proč napodobuje a je napodobován. Když se zabývá těmito otázkami, zůstává autorka pouze u některých velmi obecných a ne zcela přesvědčivých tvrzení McDougallových z jeho ostatně už zřejmě překonaného díla *An Introduction to Social Psychology* (London 1928, I. vyd. 1908) a sama hlubší analýzu této otázky již bohužel neprovádí.

V závěru první kapitoly podává autorka toto vymezení dvou klíčových termínů svých dalších úvah: „...termín osobní vzor budeme používat k označení předmětu aspirací, nápodobou pak pro nás bude tendence připodobňovat se, vedená vědomým nebo nevědomým přesvědčením o jakési pozitivní hodnotě napodobované osoby“ (s. 25).

Po tomto úvodním pojmovém vysvětlení přechází M. Ossowská k tomu, co tvoří jádro její knihy: k rekonstrukci étosu rytířské elity,

étosu, který v dalším svém vývoji charakterizuje nejen bojovníka, ale i člověka v době míru, člověka, který si činí právo na místo na nejvyšším stupni společenského žebříčku. Rekonstrukci tohoto étosu v evropských podmínkách začíná autorka analýzou Homérových eposů, především pak Iliady. V dalších kapitolách se poté snaží dovést svůj rozbor až k okamžiku, kdy jak z chvály tohoto étosu, tak i z jeho kritiky se vytvoří zcela určitý a úporně se opakující obraz, který bude možné akceptovat jako ideální typ ve weberovském smyslu.

Hodnotový systém homérského rytířstva rekonstruuje autorka charakteristikou vzoru rytíře a jeho družky. Hlavními znaky tohoto šlechtou sugerovaného vzoru ve verzi, jakou nacházíme u Homéra, jsou: původ, krása, síla, krásná řeč a společenské chování, odvaha, smysl pro čest, touha po slávě a štedrost.

Vládci vystupující v Homérových eposech vlastní rolnická hospodářství a pastviny, avšak kromě toho rozmnožují svůj majetek loupežnými výpravami. Proto boj v této kultuře konkurence tvoří důležitou složku lidského života a jsou také stanoveny přesná pravidla jeho vedení. V době míru je pak pro osobní vzor Homérových hrdinů charakteristický odpor k práci, alespoň pokud jde o muže. Všechny mocné obsluhuje velký štáb služebníctva. Podle Ossowské se už zde setkáváme se zjevným, ostentativním lerošením, pro něž Veblen ve své klasické práci *The Theory of the Leisure Class* zavedl známý termín *conspicuous leisure*.

Druhým zdrojem materiálu pro rekonstrukci rytířského étosu ve starověkém Řecku je autorce Aristotelova *Etika Nikomachova* a *Politika*. Zatímco Homérové vzory byly především vzory bojovníků, člověk Aristotelův plnil jisté direktivy platné jak v době války, tak v době míru. Zde už máme podle M. Ossowské plně zformovaný obraz příslušníka zahálčivé třídy, který si může dovolit hrát roli státníka, ale musí pohrdat fyzickou prací, jakož i veškerou placenou prací, a musí se vyhýbat znaku profesionality.

Abyste zdůraznila rysy Homérových hrdinů, upozorňuje autorka na jejich odlišnost od rysů osobního vzoru třetího klasického řeckého autora, o němž se zmiňuje, totiž Hesioda, jak jsou doporučovány v jeho pojednání *Práce a dny*, napsaném pravděpodobně necelé půl století po Homérovi. Ani původ, ani krásu Hesioda nezajímají. Není nadšen ani získáním prvenství, ani ctí, která s tím souvisí. Hesiodova orientace je podle Ossowské orientací rolníka, jemuž je příznivý mír, nikoli válka. Hospodářská soběstačnost zajištěná prací, pořádkem a šetrností je jím horlivě doporučována. Hesiodovy direktivy mají proto podle autorky blíže k direktivám buržoazním než šlechtickým.

Ossowská dále píše, že ještě výrazněji než ve srovnání s Hesiodem rysuje se rytířský étos na pozadí *Ezopových bajek*. Také v nich nacházíme analogie s buržoazní morálkou,

o čemž svědčí mezi jiným zvláštní úspěch Ezopa v XVIII. století v Anglii. Ezopovy bajky překládal, jak známo, Locke a také Mandeville. Odlišnost tohoto étosu ve srovnání s étosem homérovským nevyžaduje podle autorky dalších podrobných komentářů.

Druhým typem rytířského étosu, který se rozvinul rovněž ve starověkém Řecku, ale v jiných podmínkách, než ve kterých žili Homéroví hrdinové, je podle autorky spartský bojovník. Analýze jeho rysů věnuje třetí kapitola své práce, přičemž pramenem základních informací jsou jí v tomto případě Platónovy *Zákony*, Xenofónova *Ustava Lakadaimonů*, Aristotelova *Politika* a jedna ze slavných Periklových řečí, reprodukována Thukydidem v jeho díle *Peloponéská válka*. Tedy jak autoři, kteří se netajili vůči životu ve Spartě a vůči jejímu politickému zřízení obdivem, tak ti, kteří byli jejími kritiky.

Srovnáním vzoru homérovského a vzoru spartského bojovníka dospívá pak autorka k závěru, že při podobné pozici v sociální struktuře, při společném osvobození od ekonomických starostí, při společném pohrdání všemi jinými zaměstnáními, než je válčení, při společném akcentování odvahy jako vůdčí čnosti bojovníka jsou rozdíly mezi těmito dvěma vzory podstatné. U Homéra nacházíme individualismus ve všech významech tohoto slova, ve Spartě stádnost, poslušnost a nepřítomnost potřeby nezávislosti. U Homéra je mnohokrát zdůrazňována role rozumu, role osobní zkušenosti nabyté při četných cestách (Odysseus), ve Spartě xenofobie, malý význam intelektuálních hodnot a překážky kladené pronikání cizí moudrosti. U Homéra jsou oceňovány hodnoty harmonického soužití rodiny, ve Spartě dochází k dalekosáhlému rozbíjení rodinného života. U Homéra je připomínána citlivost vůči kráse lidských postav, ve Spartě je nízká estetická kultura a umění podřízeno mocenským zájmům.

Třetím typem rytířského étosu, o němž autorka pojednává ve čtvrté kapitole, je étos germánských bojovníků. Pramenem informací jsou jí v tomto případě především díla Tacitova, dále pak Senekův spis *De ira* a Caesary *Zápisky o válce galské*. Autorka zdůrazňuje, že i zde se opakují určité soubory znaků typické pro bojovníky, kteří tvoří v dané společnosti vládnoucí elitu. Tedy například pohrdání jinými zaměstnáními, než je vojenské řemeslo, prestiž podmíněný počtem závislých lidí, povinná štedrost, věrnost vůdcům, prvky konkurence a touha po osobním vyniknutí, zahálčivý život v období mezi jednotlivými boji a povinná pohostinnost doprovázená udělováním darů.

Autorčina pozornost věnovaná Germánům má usnadnit vysvětlení určitých rysů středověkého rytíře, jehož vzorem se zabývá v další kapitole.

Étos středověkého rytíře rekonstruuje na základě francouzských tzv. romans courtois čili dvorních románů a odvolává se rovněž na ranější nejreprezentativnější chansons de gestes

neboli na vyprávění o slavných bojích vedenných rytířů především z okruhu Karla Velikého. Ideál rytíře je ve zmíněných pramenech charakterizován těmito hlavními znaky: urozeností, krásou a půvabem, silou, touhou po slávě, odvahou, solidaritou s jinými rytíři, a to i s nepřáteli, bohatstvím, dodržováním závazků a právem na pomstu. Pro uvedený ideál byla rovněž typická přesné stanovená pravidla vztahu rytířů ke svému pánovi a jejich dodržování, dále i pravidla chování vůči nepříteli, vůči ženám a vůči církvi.

Autorka konstatuje, že ovšem skutečné chování rytířů se často vzdalovalo postulátům rytířské ideologie. Rytíři byli kritizováni už ve své době, a to zejména duchovními, měšťany a rolníky. Vztah rolníka a rytíře v první polovině patnáctého století demonstruje autorka na rozhovoru pána a rolníka obsaženém v díle Alaina Chartiera *Le Quadrilogue incorrectif*, což nebyl pravděpodobně první dokument svědčící o roztrpčenosti rolníka chováním rytíře.

M. Ossowská se poté zabývá hlavními příčinami zániku rytířské ideologie. Konstatuje však, že rytířské ideály sehrály velkou roli v evropské kultuře až do současnosti. O jejich aktuálnosti v socialistickém Polsku svědčí velká obliba Sienkiewiczových románů a jejich stále nová vydání.

Za další odrůdu rytířského étosu považuje autorka vzory chování rytíře v roli dvořana, čímž se zabývá v šesté kapitole své knihy. Instituce dvora jako seskupení lidí závislých na určitém disponentu moci a peněz má velmi staré dějiny. Autorka připomíná dvory krále Faeaků a dvůr Melelaa u Homéra. Také péče mocných o vědce a umělce byla známa už ve starověku. Podporovali je Ptolemaiovcí v Alexandrii a Maecenatus za vlády Oktaviána. Avšak rozkvět dvorní společensko-zábavní kultury je nesporně spjat s evropskou renesancí, zejména pak se životem na dvorech nejvýznamnějších italských rodů této doby. Typ existence vedené v těchto střediscích nepřetržitě zábavy vyžadoval nové osobní vzory. Tyto nové potřeby vyvolávají nezvykle bohatou produkci příruček dvorní uhlazenosti a dobré výchovy. Mezi nimi nejvznešenějším tónem podle Ossowské promlouvá Castiglioneho *Cortegiano*. Z tohoto díla také autorka při rekonstrukci zmíněného vzoru čerpá, a to proto, že právě on měl v Itálii i mimo ni veliký ohlas.

M. Ossowská srovnává tuto novou odrůdu rytířského étosu s odrůdami předchozími, konstatuje jisté shody i rozdíly a analyzuje jejich příčiny. Jako francouzského reprezentanta popisujícího hlavní rysy tohoto vzoru, který měl silný vliv až do Velké francouzské buržoazní revoluce, uvádí Chevaliera de Méré a jím popsany typ *honnête homme*.

Zatímco Castiglione a de Méré se zabývali chováním dvořana na vlastním dvoře, jiný francouzský autor, Fr. de Callières, klasik dvorní diplomacie, se zabýval technikou zajišťující úspěch v jednání s cizími dvory. Také jeho díla si autorka všímá, což jí umožňuje

dokreslit osobní vzor dvořana působícího mimo svůj dvůr ve funkci diplomata.

Rovněž způsob života na dvorech i osobní vzory dvořanů pochopitelně vyvolávaly kritiku v průběhu celé doby své existence. Za nejvýznamnější reprezentanty této kritiky považuje Ossowská Plutarcha, Jana ze Salisbury, Erasma Rotterdamského, La Bruyèra, Shakespeara, Montesquieua, Mandevilla a Benthamu.

Sledování dalších osudů rytířského étosu přivádí autorku k pojetí gentlemana, jemuž věnuje sedmou kapitolu. Podle jejích slov je obtížné uvést jiný takový vzor, který by měl tak široký vliv, a to nejen ve společnosti, která jej zrodila, ale i mimo ni, vzor, který by měl větší integrační sílu a který by takovou měrou sjednocoval společnost, a to bez ohledu na třídní i národní přehradu. Autorka se zabývá genezí pojmu gentlemana a na základě děl Thomase Elyota *The Govenor* z roku 1531, Thomase Smitha *De Republica Anglorum* (1583) a H. Peachema *The Complete Gentleman* (1622) popisuje, jak se vytvářely jeho hlavní rysy v minulosti. V další části se pak pokouší nastinit, jakými dalšími osudy tento osobní vzor prošel a jak jej poznamenaly zejména obě světové války. Vychází zvláště z prací E. Barkera, A. Livingstona, W. M. Thackeraye, W. L. Guttmana, B. Russela, J. Swifta, J. S. Milla, J. O. Wisdoma, A. de Tocquevilla, D. Cecila, Ch. Nyropa, H. D. Taina a dalších, přičemž vyslovuje mnoho zajímavých sociologických a etických postřehů týkajících se anglické společnosti dneška i minulosti.

V kapitole osmé se autorka zabývá vlivem rytířského étosu ve Spojených státech. Upozorňuje nejprve na to, že někteří autoři a většinou i americké veřejné mínění má tendenci vliv tohoto vzoru v USA popírat, což se zdůvodňuje údajnou neexistencí aristokracie v této zemi a její plebejskou kulturou, odlišující ji — právě díky této plebejskosti — od kultury evropské. M. Ossowská s tímto názorem nesouhlasí a uvádí, že je snadnější dokázat, že rytířský étos pronikl i do Spojených států než myšlenku opačnou. Jako důkaz používá názorů největšího filosofa americké demokracie R. W. Emersona (1803–1882) z jeho eseje nazvané *Manners*, kde se tento autor zmíněnou problematikou zabývá. Důkazem vlivu tohoto étosu v USA jsou M. Ossowské i některá díla krásné literatury, zejména pak romány M. Mitchellové a W. Faulknera. Naproti tomu přes vnější zdání a některé povrchní analogie nevidí polská socioložka hlubší souvislost mezi rytířským étosem popsaným ve starověkých a středověkých vyprávěních a étosem hrdinů mýtů, které vytváří soudobý Američan o své minulosti ve westernech.

V závěrečných úvahách autorka rekapituluje hlavní myšlenky, k nimž v knize dospěla, a zdůrazňuje, že se snažila reprodukovat určitou typologickou jednotku, jejíž odlišnost od buržoazního étosu se zdá být zřejmá. Recen-

zovanou knihu můžeme tedy v intencích autorky považovat za jakýsi protějšek, ale i doplněk dřívějšího jejího díla *Moralność mieszczańska*.

Máme-li se pokusit o hodnocení recenzované knihy, musíme si položit dvě základní otázky. Předně otázku smyslu zpracovávání daného tématu a za druhé otázku adekvátnosti metod, kterých autorka ve své studii použila.

Při povrchním pohledu na název knihy by se mohlo zdát, že její obsah je velmi vzdálen aktuálním úkolům, které si před sebe kladou soudobí sociologové, zejména pak ti, kteří žijí v socialistických zemích. K čemu totiž může být dobré sledování osudů etosu starověkých řeckých bojovníků, středověkých rytířů a anglických gentlemanů? Tato námitka je však oprávněná pouze částečně. Je sice pravda, že mnohé z hodnot, jimiž se tyto společenské skupiny řídily, jsou pro nás nepřijatelné. Na druhé straně však nelze popřít, že takové hodnoty, jako je čestnost, dodržování závazků a slibů, velkorysý zacházení s poraženým nepřitelem, statečnost, úcta k ženám apod., jež byly právě pro tento etos typické, jsou rovněž součástí našeho morálního kodexu. Z hlediska leninského pojetí dědictví minulosti je charakteristické, že socialismus přebírá a rozvíjí všechno dobré, co minulá společnost v každé z oblastí společenského života vytvořila. Není důvod, proč bychom se neměli hlásit i k některým pozitivním principům rytířského etosu. Recenzovaná kniha M. Ossowské je tedy mj. záslužná i proto, že nám pečlivým studiem dokumentů minulosti pomáhá objasňovat podmínky vzniku a fungování určitých hodnot, které jsou platné dosud.

Pokud pak jde o druhou námi vytyčenou

otázku, o otázku metod, kterých polská socioložka při zpracování tématu použila, domnívám se, že je třeba vyzvednout skutečnost, jak užitečné mohou být i pro soudobého sociologa dokumenty minulosti, a to i takové, které svou povahou patří do oblasti beletrie. Sociolog, chce-li rekonstruovat osobní vzory minulosti, nemůže samozřejmě použít oněch technik, které aplikuje při výzkumech téže problematiky v soudobých společnostech. Musí se spolehnout na dochovaná svědectví současníků o chování lidí v minulosti, která zase mohou mít nejružnější podobu. Kniha M. Ossowské je dobrým příkladem toho, jak zmíněných pramenů využít, a to i při zkoumání problematiky, která je vysloveně novodobá.

Jedna otázka však i při nejbedlivějším prostudování historických děl, eposů, románů i pravidel správného chování z hlediska převládajících osobních vzorů zůstává otevřena. Je to otázka, kterou ani studie polské autorky nemohla zcela uspokojivě vyřešit. Jde totiž o to, že na základě těchto psaných dokumentů můžeme jen těžko posoudit, zda jimi hlášené a propagované vzory byly rovněž akceptovány a prakticky uplatňovány. To už nelze podle mého názoru vyřešit pouze studiem těch pramenů, které autorka uvádí; zde se sociolog neobejde bez pomoci historika, do jehož pracovní oblasti dílem tohoto druhu vždy tak či onak zasahuje.

V každém případě jsou však studie, mezi něž se práce M. Ossowské řadí, potřebné, a to nejen pro závěry, ke kterým dospívají, ale i z hlediska dalších výzkumů na pomezí sociologie, etiky, sociální psychologie a historie, jež mohou inspirovat.

Jan Sedláček